

SVETOVNI RITUALI

OBlici I ZNAČENJA*

Doktrinarna i operacionalna efikasnost rituala

Religija pruža objašnjenja kosmosa, „gde je sve počelo”, „kuda sve ide” i „šta znači”. Takva objašnjenja predstavljaju deo pretpostavljene pozadine religijskog rituala. Ona su deo logičkog sistema u kome ritual ima smisla. Pošto sekularne ceremonije predstavljaju, takođe, događaje iz šireg kulturnog spleta ideja i prakse, umesno je pitati postoji li bilo kakva uporedivost između kulturno-ideoloških referenci sekularne ceremonije i određene vrste verovanja koja leži u pozadini religijskog rituala. Ukoliko je religijski ritual istovremeno *izjava* o religiji, ali i *prikazivanje* njene delatnosti, šta sekularna ceremonija izjavljuje i prikazuje?

Odgovor je da sekularna ceremonija može, ali ne mora biti „povezana” s razrađenom, razvijenom ideologijom. Parada Crvene armije je povezana na ovaj način, ali postoje mnoge sekularne ceremonije koje to nisu. Uistinu, možda pre ima više nego manje razrade rituala u sekularnim okolnostima, naročito zato što je više predstavljanja i ubeđivanja, više komunikacije informacija potrebno kada je ideologija štura ili fragmentarna a kontekst nepouzdan, nego kada su pozadina i pretpostavke zajedničkog verovanja i shvatanja ograničene.

Pitanje pretpostavljenog „značenja u pozadini” vuče na klizav teren zato što postavlja pitanje o povezanosti delova kulture. Veze između religijskog rituala i religije su eksplicitne, rešene, određene i svesne. Spone između mnogih sekularnih ceremonija i šireg sklopa običaja i stavova, koje predstavljaju kontekst u kome one imaju smisla, ne moraju nužno da budu eksplicitne. One su ponekad pitanje zajedničkih shvatanja, o kojima se ne mora posebno izjašnjavati, kao na primer, konvencionalno davanje poklona i torta sa svećicama pri proslavama ro-

*) Sally F Moore and Barbara G. Myerhoff, Introduction: Secular Ritual: Forms and Meanings, in *Secular Ritual* Eds. S. F. Moore and B. G. Myerhoff, Assum, Van Gorcum and Co, 1977. Ovde objavljujemo deo (10–17 str.) iz uvodnog poglavlja.

đendana dece američke srednje klase. Teško da bi se mogla utvrditi bilo kakva ideološka ili verska referenca za takvu ceremoniju. U drugim prilikama, kao što su proslave nacionalnih praznika na primer, javne ličnosti će možda iskoristiti priliku da sasvim eksplicitno izraze službeno „simboličko” značenje događaja, ukazujući na politička uverenja, nacionalnu istoriju, slavne dane političke prošlosti, kao i buduće ciljeve države. Sekularne ceremonije su, izgleda, povezane s posebnim delovima društveno-kulturne sredine, a ne sa sveobuhvatnim, konačnim univerzalijama, uz koje su vezani religiozni rituali. Ali kako odrediti granice?

Na najopštijem nivou, svi delovi kulture su nedovoljno jasno ali ipak povezani u samoj savremenosti, tako da se za bilo koji deo može, lančanim nizom, pokazati da je u dodiru sa mnogim drugima, mada su za to ponekad potrebna značajna pomeranja. Za rečenicu je neophodan jezik, za jednostavnu ekonomsku transakciju (pisani ugovor ili odloženo gotovinsko plaćanje sa kamatom) postoji složena pravna i ekonomska pozadina. Kada se takav referentni okvir može izvesti iz sekundarne ceremonije? Koje tehnike se mogu koristiti da bi se dokučile granice semantičkog sadržaja? Ovaj nivo, specifičnih ali sadržanih značenja, predstavlja teške probleme za analizu i tumačenje. Ovaj problem je prikazan u Maningovom opisu (u ovom zborniku) složenih predstava koje su se odvijale u dva karipska društva; njihova drama, razrada i sadržana značenja su mnogo važnija za njihovu uspešnost nego otvorena ideologija.

Uprkos teškoćama, međutim, moguće je izneti neka ogledna uopštavanja. Referentni okvirni sekularnih ceremonija i religijskih rituala se, posebno, mogu porediti s obzirom na njihov objašnjavajući sadržaj. Skoro da je pitanje definicije da kad god sekularna ceremonija nije vezana za jednu razvijenu ideologiju suštinski dometi njenih objašnjenja će biti ograničeniji nego kod religijskog rituala. Religije govore o životu i smrti, početku i kraju vremena, kao i izvoru svih stvari. Ceremonije, religiozne i sekularne, mogu se baviti relativno kratkim vremenskim razdobljima, kao i posebnim ili pojedinačnim segmentima populacije i njihovim neposrednim interesovanjima. Njihov eksplicitni naglasak može biti na potpuno specifičnim situacijama. Kada su religijski rituali situaciono specifični (sahrana određene ličnosti ili venčanje dvoje pojedinaca) podrazumeva se povezanost ovih specifičnih događaja sa svim smrtnima i svim venčanjima, s prirodom života, pa čak i sa samom religijskom doktrinom. Kada su sekularni rituali situaciono specifični oni, takođe, mogu da povežu neposredno sa širom

stvarnošću, ali oni nikada ne povezuju — čak ni na krajnje neodređen način — nepromenljivo s objašnjenjem celine.

Religijski rituali su, takođe, tako postavljeni da njihove posledice nadilaze njihove društvene efekte. Izgrađeni oko objašnjenja vasiona, ovi rituali su, često, u izvesnoj meri natprirodno opasni, dok društvene ceremonije to nisu. Midlton (Middleton) skreće pažnju na tabue koji okružuju religijske rituale i koji služe da bi se ovi izdvojili kao posebna društvena kategorija. On nas podseća da mešanje s natprirodnim silama, silama koje su van ljudske kontrole i razumevanja, često zahteva zaštitu od mogućih kršenja rituala koja bi mogla, makar i omaškom, da proizvedu kosmička razaranja koja prevazilaze društvene odnose i određenja koja prate njihovo izvođenje.

Ono što Mureova naziva *doktrinarnom efikasnošću* religijskog rituala proizilazi iz objašnjenja koja sama religija daje o tome kako i zašto rituali deluju. Objašnjenje je unutar religijskog sistema i predstavlja deo njegove unutrašnje logike. Religija postulira kojim će uzročnim sredstvima ritual, ukoliko se pravilno izvede, dovesti do željenih ciljeva. Religijski ritual se odnosi na nevidljivi kosmički poredak, deluje kroz njega i na njega neposredno svojim izvođenjem. Time se pokreću bogovi, preci ili duhovi. Religijski ritual istovremeno *utiče* na svet duhova, ali i *prikazuje* postuliranu valjanost objašnjenja koja religija nudi o uzročnim procesima. Religija može, takođe, da se odnosi na društveni poredak i da na njega deluje, bilo eksplicitno ili implicitno. U svakom slučaju, uzročno objašnjenje, sadržano u religijskoj doktrini, postulira da će ritual biti efikasan. Imaju li sekularni rituali, takođe, takva doktrinarna objašnjenja njihove efikasnosti?

Doktrinarna efikasnost se mora razlikovati od društveno-psihološke uspešnosti koja se ovde naziva *operacionalnom efikasnošću*. Doktrinarna efikasnost je pitanje postuliranja. Kao unutarnje objašnjenje, nužno je samo da bude potvrđeno. Njemu nedostaje dimenzija rezultata ili posledice, koji se pripisuju operacionalnoj efikasnosti. Rezultati, uspesi kao i neuspesi — svi su deo operacionalnih efekata rituala. Ovo su empirijska pitanja u analizi. Ceremonije lečenja, na primer, mogu ili ne mogu omogućiti pacijentu da se bolje oseća. Političke ceremonije mogu ali ne moraju da uspeju u preuređenju predstava koje postoje o njima, mogu da uspeju, ili da dožive neuspeh, u povezivanju pozitivnih ili negativnih stavova o izvesnim idejama ili osobama. Obredi mogu veoma da se razlikuju prema tome koliko su uspeli u ubeđivanju svojih učesnika i u prenošenju njihovih poruka.

Takva pitanja o komunikativnosti ili o društveno-psihološkim efektima, nazivamo operacionalnima.

Mada je pitanje rezultata rituala empirijsko po karakteru, na njega je, često, teško odgovoriti. Istraživač na terenu je suočen sa složenim tehničkim problemima ukoliko on ili ona žele da utvrde posebne posledice koje kolektivna ceremonija ima na sve prisutne pojedince. Brojnost je prva prepreka. Dalje, mnoge informacije su nedostupne iz najrazličitijih razloga: psiholoških, kulturnih i tehničkih. U nedostatku idealno univerzalne, potpune i precizne informacije istraživač na terenu mora da se osloni na ono što ljudi govore, prikupljajući podatke deo po deo, oslanjajući se na empatiju i intuiciju — što baš nisu neke naučne metode, ali su najbolje moguće u tom trenutku. Analize rituala nikada neće moći da budu potpune i konačne, ma kako razvijene naše tehnike istraživanja na terenu postale, zato što sami učesnici rituala ne mogu da objasne neka njegova dejstva na njih. Analize koje samo tumače ne pomažu u određivanju nesvesnih posledica rituala, posledica koje mogu ali ne moraju uopšte da se dese, koje mogu biti najrazličitijeg intenziteta, od slike u svesti preko titraja srca do najdublje ekstaze. Mogu se osetiti kod jednog ili nekolicine učesnika, mogu biti simulirane iz hiljadu razloga, naročito od strane onih specijalista koji su zaduženi za postavljanje i sprovođenje rituala.

Jedno od najtananijih i analitički najneuhvatljivijih psihičkih posledica rituala, svakako je to posebno stanje svesti koje Langerova (1942) naziva „transformacijom”. Transformacija se dešava kada izgleda kao da se simbol i objekat spajaju i doživljavaju kao savršeno jedinstvena celina. Takvo prividno spajanje može biti krajnji cilj pojedinih religijskih rituala, ali nikada ne predstavlja isključivi kriterijum njegove uspešnosti, pošto je izuzetno nepredvidljivo. Emocija i imaginacija deluju više kao vrela, a ne kao mašine (James/1937/) i kao kod takvih, ritualna izvođenja mogu težiti transformaciji ali je ne mogu narediti. Boas (1911), Frojd (1918) i Langerova (1942) su se bavili problemom prisilnog svojstva rituala koje ima moć da transformiše iskustvo, dok to neke druge obavezujuće misli (zakletve ili obećanja) obično ne mogu. „Transformacije” ove vrste dešavaju se kada ritualni simboli raspale maštu i saznanja, verovanja i emocije koje su u igri, „promene silovito naša shvatanja” (Langer, 1942:20). Učesnici su, tada, sposobni da uoče nevidljive uticaje simbola korišćenih u ritualima. Ponekad, naročito u religijskim obredima, oni imaju osećaj da su spoznali suštinski oblik ljudskog života, njegov odnos prema prirodnom i kosmičkom poretku i da su otuda postigli neposred-

no, pobjedonosno osećanje saznanja i vere. Kada njegovi simboli, retko ili nikada, ne razbuktaju strasti, rituali mogu postati hladni i prazni forme. Oni mogu još uvek biti dovoljno sposobni da pruže osećanje trajnosti i predvidljivosti, iako ne poseduju veliku vitalnost, kao što je to na primer slučaj s etikacijom gde se zahteva jedino prilagođeno ponašanje. Tako, čak i kada ritualna predstava nema snagu da proizvede emocionalno-perceptualne transformacije, ona može imati značajne efekte i može uspeti na operacionom nivou.

Neki neposredni delovi, onoga što je sačuvano u svesti ili podstaknuto kolektivnim ritualom, mogu se otkriti analizom ponašanja i stavova. Mnogo je teže proceniti dugoročne posledice, efekat rituala na dugoročni tok događanja, kao i kumulativno mesto ritualne komunikacije u kontekstu drugih komunikacija. Činjenica je, možda, da je nemoguće empirijski oceniti *sveukupne* posledice ritualne predstave, kako za pojedinca tako i za grupe. To znači da nije samo doktrinarna efikasnost pitanje vere, već da su često, društveni i psihološki „efekti” rituala, koji se u antropologiji ili politici uzimaju za date, nužno, mnogo više izvedeni nego dokazani. U Vcgtovom i Abelovom poglavlju (u ovom zborniku) vidimo analizu situacije koja pruža funkcionalni osnov za ne-izbor, „biranje” jednog kandidata u Meksiku. Nameštena suđenja i planirane „demonstracije” poznati su događaji u novijoj istoriji mnogih zemalja. Postoje, tako, tradicije i ideologije, baš kao i konvencije sociološke interpretacije, koje tvrde da će se proklamovani politički ciljevi lakše postići pomoću određenih ceremonija ili ritualnih predstava.

Svi ovi rituali su ideološki, mada možda ne i sociološki, drugačiji od religijskih rituala. Oni nude unutarnja objašnjenja njihove sopstvene efikasnosti koja se, očigledno, razlikuju od onih religijskih rituala. Religijski su u svojoj biti onozemaljski, dok su svetovni isključivo ovozemaljski. Religijski ritual pokreće „onaj” svet, da bi uticao na „ovaj”. Sekularna ceremonija pokreće ovaj, i samo ovaj svet. Otuda dva sasvim različita objašnjenja uzročnosti koja leže u osnovi dve predstave. Ova istinska razlika ukazuje, takođe, na jednu važnu sličnost između religijskih i sekularnih rituala. I jedan i drugi „prikazuju” nevideno. Religijski ritual „prikazuje” postojanje drugog sveta kroz izvođenje pokušaja da se on pokrene. Analogno, sekularna ceremonija „prikazuje” na sličan način, postojanje društvenih odnosa (vlada, partija itd.) ideja vrednosti, koje su u biti uglavnom nevidljive. Ona ih opredmećuje i postvaruje (Berger i Luckmann / 1966 /). Ona prikazuje simbole njihove egzistencije, a implicitnim ukazivanjem postulira i ozakonjuje njihovu „stvarnost”. Poglavlje Murove

(u ovom izboru) pokazuje kako Tanzanija, koja je nedavno stekla nezavisnost, pokušava da pruži svojoj nacionalnoj vladi i socijalističkoj ideologiji opipljivu neposrednost kroz regularne lokalno-političke sastanke. U takvoj situaciji pitanja doktrinarne i operacionalne efikasnosti postaju urgentna politička problematika.

Svakako da je zajednički cilj religijskog i sekularnog rituala uticanje na ovaj svet. Pretpostavlja se da ova deluju posledicama, stvarnim društvenim ili komunikativno-psihološkim uticajima na žive. Kod oba se mogu, među ovim posledicama, implicirati postulati o kauzalnosti i „stvarnosti”. Religijski ritual uvek ima jednu eksplicitnu doktrinarnu dimenziju koja objašnjava, ma kako misteriozno ili nejasno, osnovu njegove efikasnosti. Sekularna ceremonija mnogo ređe ima tako dobro razvijeno objašnjenje osnova svoga rada. Doktrinarna dimenzija povećava efikasnost ceremonije uspostavljajući podesne radne veze između određenog izvođenja i šireg sistema postuliranih ideja i verovanja. Kao što je Rapaport primetio, ovim se podrazumeva da svaki nedostatak vere u neposredno ceremonijalno izvođenje ukazuje na sumnju o mnogo širim i teže osporivim dometima asocijacija (Rappaport, 1971).

Procenjivanje rezultata rituala, delatnosti koja se obavlja, podrazumeva kako pitanja značenja tako i efikasnosti. Prihvatanje poruke se, svakako, ne može razmatrati dok se poruka ne identifikuje. Izvesno je da je poruka primljena tek kada se određene aktivnosti — za koje se smatra da treba da slede — i dogode. Ukoliko je, međutim, priroda ceremonije takva da se ne mogu očekivati nikakve akcije, kako će se vrednovati njen uticaj? Ukoliko pogledamo pojedine slučajeve, opisane u ovoj knjizi, očigledno je da su poruke izuzetno složene, sa implicitnim i podsvesnim elementima koji se ne mogu lako tumačiti i posledicama koje se teško mogu meriti.

Usled prenaplašavanja emocionalne strane rituala se, možda često smatraju ekspresivnim radnjama *par excellence*. Često se prave radikalna podvajanja između ovih i instrumentalnih ponašanja (Beattie, 1966). Ritual, međutim, često prati i pospešuje instrumentalne akcije da bi opravdao traženje izlaza u ovoj dihotomiji. Instrumentalne radnje se mogu izvoditi na ritualizovan način. Vojska može da se kreće marširajući. Sastanak može biti strogo formalizovan. Ritualizacija može imati neka namenska, ali i komunikativna svojstva, mada se ona ne iscrpljuje u ovim opisima. Ovim se samo pokazuje da problem procenjivanja efekata određenih kolektivnih rituala postaje sve složeniji.

Dimenzije rezultata rituala

Na simpozijumu je izdvojeno pet načina posmatranja sekularnog rituala. Tematika se može, svakako i drugačije klasifikovati, ali ove kategorije su pojašnjavale našu diskusiju, pa ih zato ovde navodimo:

1. *eksplicitna svrha*: svrha rituala je često poznata i eksplicitna. To je manifestno značenje, ono se najlakše može razumeti i često je najpovršnije. Sastanak se saziva zbog određenog posla, paradom se proslavlja praznik, diplomiranje obeležava kraj studiranja. Objašnjenje o tome zašto je ceremonija tako sačinjena da odgovara svojoj nameni, implicitno je njenom izvođenju, ukoliko već nije izraženo u nekoj formalnoj doktrini ili ideologiji.

2. *eksplicitni simboli i poruke*: drugi zadatak rituala je da predstavi simbole, poruke i aluzije. Ceremonija aktivira ili predstavlja odabrane ideje koje su nužno povezane s idejama i objašnjenima iz širih kulturnih okvira. Otuda je jedna od obaveza rituala da učini neposredno vidljivom ideologiju, ili bar jedan njen deo, osnovni model ili „temeljnu metaforu” (Turner, 1974). On, takođe, može da prikaže mnoge simbolične elemente koji su fragmentarni, izdvojeni ili, očito, nesistematizovani.

3. *implicitni stavovi*: na tananijem nivou ceremonija može da ponavlja na najrazličitije načine manje svesnu društvenu i psihološku materiju. Ona može da izražava duboke suprotnosti u društvenom i kulturnom sistemu — sve vrste teškoća, neizvesnosti, sukoba i paradoksa. Ili, nasuprot ovome, ona može biti stvorena da zamaskira ove, da ih porekne i prikrije i ulepša teškoće koje oni predstavljaju. Ona može biti čin potvrđivanja, proglašavanje strukturalne snage, predstavljanje očiglednih izvesnosti, kontinuiteta i slično. Ceremonija može da izrazi, oblikuje ili izmeni takvu vrstu materijala; ona može da ponavlja stare ili prikaže nove ideje o društvenim odnosima, kulturnim ili posebnim modelima, povezujući ih s univerzalnim ličnim iskustvima, spajajući ili razdvajajući, uvećavajući ili umanjujući, zamagljujući ili rasvetljavajući.

4. *uticanje na društvene odnose*: na bilo kom ili na svakom od ovih nivoa komunikacije može se uticati na učesnike, odnosno neposredno na njihove društvene uloge, identitete, osećanje kolektivne veze, stavove prema drugim ličnostima i slično. Analitički bi moglo biti korisno razdvojiti društvene posledice od poruka koje se sprovode i od skupa paradigmi i simbola koji se prikazuju, pošto se oni ne podudaraju uvek. Uistinu,

može se zadati jedna društvena poruka a odigrati neka sasvim druga.

5. *kultura nasuprot haosu*: na poslednjem, najopštijem nivou, sve kolektivne ceremonije se mogu interpretirati kao kulturni stav o kulturnom poretku, nasuprot kulturnoj praznini. Kao što je Kenneth Burke primetio, kulture se stvaraju na ivici provalije. Ceremonija je oglašavanje protiv neodređenosti (videti Moore 1975b). Kroz formu i formalnost ona veliča čovekovo osmišljavanje, kulturno određivanje, regulisanje, imenovanje i objašnjavanje. Ona odbacuje razmatranje osnovnih pitanja o oblikovanju kulture, njenoj prilagodljivosti i mogućnosti alternativnih izbora. Svaka ceremonija predstavlja *par excellence* dramatičan stav protiv neodređenosti u nekoj oblasti ljudske delatnosti. Putem poretka, formalnosti i ponavljanja ona teži da naglasi kako su kosmos i društveni svet, ili neki određeni njihov manji deo, uređeni, objašnjivi i za trenutak postojani. Ceremonija može istovremeno da nagovesti takve stavove ali i da ih demonstrira. Drugim rečima, postoji dijalektička veza između oblikovanog i neodređenog. Pošto je ritual pokazivao forme *nasuprot* neodređenosti, može se reći da je neodređenost uvek prisutna u pozadini svake analize rituala. Nema nikakve sumnje, zaista, da svaka analiza društvenog života mora da uzme u obzir dinamički odnos koji postoji između uobličienog i neodređenog (ibid).

(Prevela s engleskog SVETLANA NIKOLIĆ)

